

**ГЕНЕЗА НОРМАТИВНИХ ВИМОГ
ДО ЗМІСТУ ВУЗІВСЬКОГО ПІДРУЧНИКА
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ ст. – ПОЧАТОК ХХІ ст.)**

В арсеналі педагогічної науки є достатня кількість різнорідних вимог до структури, змісту, оформлення підручників тощо. Їх номенклатура залежить від типу навчального закладу, рівня освіти, педагогічної системи, особливостей навчального предмета. Частина з них зафіксована в нормативних документах і є обов'язковою для виконання. Проте постійні зміни, що відбуваються в системі освіти, висувають до підручника як до основного засобу навчання все нові й нові вимоги. Саме тому знання нормативних вимог, їх становлення та розвиток є важливим чинником формування професійної культури педагога вищої школи.

На сьогодні існує ґрунтовна науково-теоретична база, присвячена дослідженню теорії підручника. Так, В.П. Беспалько розглядає підручник як інформаційну модель педагогічної системи, показує методи аналізу навчального тексту, визначає принципи дидактичної підготовки змісту підручника. Вказує на необхідність діагностично поставленої мети. В.Г. Бейлінсон називає підручник основним арсеналом освіти. Він виділяє логічну й емоційну культуру навчальної книги, визначає методи її аналізу та конструювання. П.Г. Буга формулює науково-методичні вимоги до підручника, надає практичні рекомендації щодо його структури та змісту. Дає відповіді на питання, що виникають при створенні та випуску навчальної літератури, в тому числі авторського права, бібліографічного та методичного характеру, конструювання книг. М.І. Тупальський розкриває сутність процесу створення підручника для вищої школи, його місце в системі навчання, критерії якості підручника та методи їх оцінювання, вказує на риси, які повинен мати автор підручника. Г.Г. Гранік, С.М. Бондаренко в своїх дослідженнях значну увагу приділяють розвитку навичок роботи з підручником. І.Я. Лернер, В.В. Краєвський, В.Н. Столетов досліджували дидактичні основи підготовки змісту підручника. Н.А. Ошуєва займалася теорією створення підручника для заочної освіти. А.А. Гречихін, Ю.Г. Древе розробили принципи побудови, створення й експлуатації електронного підручника, дослідили особливості використання чинних міжнародних і російських стандартів видавничої та бібліографічної діяльності, надали типологію вузівської навчальної книги.

Незважаючи на значний науковий інтерес до теорії підручника, розвиток нормативних вимог до вузівського підручника є малодослідженою темою, що виявляється у відсутності ґрунтовних праць, присвячених їй.

Мета статті – подати ретроспективний аналіз нормативних вимог до змісту вузівського підручника другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Під нормативними вимогами ми розуміємо психолого-педагогічні, дидактичні та інші вимоги, що зафіксовані в нормативних документах і є

обов'язковими для виконання. Тому об'єктом нашого аналізу будуть нормативні документи МОН: інструкції про порядок планування, підготовки і проходження рукописів підручників, положення про конкурс на кращий підручник, положення про апробацію та порядок надання навчальній літературі грифів МОН, методичні рекомендації, накази тощо.

В 30-х рр., коли кількість навчальних закладів професійної освіти стала зростати високими темпами, держава взяла на себе функцію підготовки й видання навчальної літератури. У цей час починає своє становлення та розвиток система експертизи й грифування навчальних видань. З 1932 р., згідно з Положенням про ВКВТО, авторські рукописи повинні були розглядатися на предмет присвоєння грифу “підручника” або “навчального посібника”.

Поява грифів – своєрідного знаку якості – на титульних аркушах навчальних видань означала не лише відповідність навчального матеріалу тим знанням і вмінням, яких повинні набути в результаті навчання майбутні фахівці. Вони слугували мірилом придатності даного видання з погляду змісту, форми, й цільового призначення; підкреслювали “державність” самої системи освіти; відображали цензурну чистоту тексту та його ідеологічну спрямованість. Надання грифу – це офіційне визнання відповідності навчальних видань, засобів навчання, навчального обладнання вимогам державних стандартів освіти. Гриф дає право використовувати підручник, навчальний посібник або навчальний засіб у навчальному процесі.

У подальшому значення грифів стало розширюватися. Наприклад, при атестації ВНЗ стали враховувати відсоток наявності в бібліотеці “грифованих” навчальних видань. Цей фактор враховували також при присудженні наукових ступенів і присвоєнні вчених знань тощо.

У 50-х рр. ХХ ст. перед ВНЗ гостро постала проблема нестачі стабільних та якісних підручників. Розуміючи роль підручників у якісній підготовці фахівців, Міністерство вищої освіти СРСР 9 вересня 1954 р. видало наказ “Про забезпечення вищих навчальних закладів стабільними і високоякісними підручниками і навчальними посібниками”, у якому поставлено завдання забезпечити підготовку підручників упродовж наступних трьох-чотирьох років, залучаючи до роботи провідних учених і фахівців. Вищим навчальним закладам доручалося створити сприятливі умови таким фахівцям. Авторам для написання підручників дозволялося брати творчі відпуски терміном до трьох місяців із збереженням зарплатні. У наказі також були сформульовані вимоги до змісту вузівського підручника: підручники для студентів повинні бути невеликого обсягу, викладати основи відповідної галузі науки без надмірного навантаження навчального матеріалу, висвітлювати досягнення сучасної науки й передовий досвід соціалістичного будівництва [2, с. 180].

З 29 травня 1956 р. Міністерство вищої освіти почало видавати “Інструкцію про порядок планування, підготовки і проходження рукописів і навчальних посібників, що видаються згідно з державним планом для вищих навчальних закладів СРСР” [2, с. 180–186]. Інструкція складалася з трьох розділів. У першому розділі – “Планування видання рукописів під-

ручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів СРСР” – визначалися норми перспективного (на 5 років) та поточного (на 2 роки) планування видання підручників згідно з п’ятирічним планом (система п’ятирічного планування була встановлена в 1946 р.). У другому розділі – “Підготовка рукописів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів СРСР” – встановлювалися принципи підбору авторів і авторських колективів, програма написання підручника, тираж, відносини автора з видавництвом. Тут була сформована одна з головних вимог до підручника – відповідність затвердженим навчальним програмам. У третьому розділі – “Проходження рукописів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів СРСР” – встановлювався порядок проходження рукописів, їх рецензування та експертної оцінки, надання грифів “підручника” або “навчального посібника” від імені Міністерства вищої освіти СРСР або ГУУЗа (УУЗа).

Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (МВ ССО) було видано ряд “Інструкцій про порядок планування та підготовки рукописів підручників і навчальних посібників”. Всі інструкції мали одну й ту саму схему та містили практично однакові вимоги до якості підручника.

А 8 квітня 1964 р. МВ ССО СРСР видало “Тимчасову інструкцію про порядок планування і підготовки рукописів підручників і навчальних посібників, що видаються для вищих і середніх спеціальних закладів СРСР” [3, с. 227–233]. Від попередньої ця інструкція відрізняється більш детальними рекомендаціями та вказівками щодо планування, порядку проходження рукописів підручників. Третій розділ – “Проходження рукописів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів СРСР” – відсутній. Вказано на відмінність між підручником та навчальним посібником. Зазначено, що гриф “підручника” надається в тому випадку, якщо рукопис написаний на високому науковому й методичному рівні та повністю відповідає навчальній програмі курсу, затвердженій міністерством (відомством). Гриф “навчального посібника”, як правило, видається на лабораторні практики, задачки, посібники з курсових і дипломних проектів тощо, а також на рукописи, що охоплюють лише частину програми курсу або неповністю відповідають програмі. Гриф містить інформацію про те, яким органом і для яких спеціальностей вищих або середніх спеціальних закладів освіти дозволено видання цього рукопису або навчального посібника.

В “Інструкції про порядок планування і підготовки до видання підручників і навчальних посібників для вищих і середніх спеціальних навчальних закладів” [6, с. 13–18] від 13 серпня 1971 р. повторюються основні вимоги до підручника, якому надається гриф.

В “Інструкції про порядок планування і підготовки до видання підручників і навчальних посібників для вищих і середніх спеціальних навчальних закладів” від 8 липня 1976 р. було визначено основні вимоги до навчальної літератури [4, с. 325–331]:

1) навчальна література для вищої й середньої спеціальної школи повинна сприяти формуванню комуністичної ідеології;

- 2) містити систематизований матеріал, точні та перевірені положення;
- 3) зміст повинен бути доступним для студентів і учнів;
- 4) забезпечувати творче й активне оволодіння знаннями, уміннями та навичками.

Інструкції про порядок планування і підготовки до видання підручників і навчальних посібників для вищих і середніх спеціальних навчальних закладів від 27 липня 1985 р. та від 1 лютого 1988 р. повторює попередню.

З появою у 1991 р. незалежної України постала необхідність і в нових підручниках. Процес створення підручників гальмувався повною відсутністю системи творення національних підручників. І хоча теоретичні засади, методичні та дидактичні принципи були розроблені на високому науковому рівні в Москві, і українські вчені-педагоги працювали в контексті розвитку науки в СРСР, однак з моменту проголошення незалежності Україна змушена була починати справу творення національної системи навчальної літератури практично з нуля. Україна розпочала складний процес розробки абсолютно нових підручників.

В Україні було продовжено радянські традиції. Видаються накази Міністерства освіти “Про затвердження Положення про порядок підготовки, експертизи, апробації підручників, навчальних та навчально-методичних посібників” (1997, 2001, 2008 рр.); “Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України” (2001, 2004, 2008 рр.); “Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів” (2008 р.) та ін. Нормативні вимоги до змісту вузівського підручника повторюють ті, що склалися за часів Радянського Союзу. Так, Міністерством освіти і науки України було встановлено два вида грифів:

- 1) “Затверджено Міністерством освіти і науки України” (надається за результатами експертизи підручникам, що пройшли апробацію і визнані як усталені для використання у навчально-виховному процесі);
- 2) “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України” (надається пробним та експериментальним підручникам).

Рішення про надання грифа “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України” приймають заступники державного секретаря, що відповідають за напрям освіти, якому адресоване навчальне видання, на підставі рішення предметної комісії Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України за підсумками Всеукраїнських конкурсів навчальних підручників. Текст грифу, як і за часів СРСР, містить інформацію про призначення, вид навчальної книги і зазначається на титульній сторінці. На її звороті вказується, ким і коли прийнято рішення про надання грифу.

Окремо слід відзначити наказ Міністерства освіти “Щодо видання навчальної літератури для вищої школи” від 27 червня 2008 р. [12]. Цей наказ має додаток “Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів”.

Документ також містить конкретні методичні рекомендації щодо структури, змісту, обсягу навчальної книги тощо. Присвоєння грифу означає, що підручник або навчальний посібник відповідає встановленим вимогам, зокрема, змісту навчальної програми дисципліни, дотримання умов щодо обсягу, належне технічне оформлення. При створенні підручників та навчальних посібників необхідно враховувати таке: 1) навчальні книги повинні мати високий науково-методичний рівень, містити необхідний довідковий апарат; 2) підручники та навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал має бути пов'язаний з практичними завданнями, в книзі повинні просліджуватися тісні міжпредметні зв'язки.

Висновки. Ретроспективний аналіз нормативних вимог до змісту вузівського підручника дає змогу зробити такі висновки. По-перше, вітчизняна система нормативних вимог до вузівського підручника наслідуює радянські традиції, оскільки вони є практично незмінними за останні 50–60 років. По-друге, психолого-педагогічні, дидактичні та інші вимоги, що зафіксовані в нормативних документах і є обов'язковими для виконання, є гарантом якості вузівського підручника. Такі вимоги формують в авторів навчальної літератури знання про те, яким повинен бути підручник, його еталон. Єдині нормативні вимоги є необхідною умовою створення якісного підручника.

Література

1. Буга П.Г. Создание учебных книг для вузов : справочное пособ. / П.Г. Буга. – М. : Изд-во Московского университета, 1993. – 223 с.
2. Высшая школа: Основные постановления, приказы и инструкции – М. : Советская наука, 1957. – 395 с.
3. Высшая школа : сборник основных постановлений, приказов и инструкций : в 2 ч. / под ред. Е.И. Войленко. – М. : Высшая школа, 1965. – Ч. 1. – 432 с.
4. Высшая школа : сборник основных постановлений, приказов и инструкций : в 2 ч. / под ред. Е.И. Войленко. – М. : Высшая школа, 1978. – Ч. 2. – 430 с.
5. Инструкции о порядке планирования и подготовки к изданию рукописей учебников и учебных пособий для высших и средних специальных учебных заведений // Бюллетень МВ и ССО СССР. – 1985. – № 10.
6. Об утверждении инструкции о порядке планирования и подготовки к изданию рукописей учебников и учебных пособий для высших и средних специальных учебных заведений // Бюллетень МВ и ССО СССР. – 1971. – № 12.
7. Наказ “Про затвердження Положення про порядок підготовки, експертизи, апробації підручників, навчальних та навчально-методичних посібників” від 02.06.97 р. № 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
8. Наказ “Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів і свідоцтва Міністерства освіти і науки України” (Міністерство освіти і науки України (МОН)) від 07.06.2001 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
9. Наказ “Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України” від 23.12.2004 р. № 973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

10. Наказ “Про затвердження Положення про апробацію навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів” від 12.06.2001 р. № 447 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

11. Наказ “Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України” від 17.06.2008 р. № 537 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

12. Наказ “Щодо видання навчальної літератури для вищої школи” від 27.06.2008 р. № 588 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

ЛУЧАНІНОВА О.П.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ В ТЕХНІЧНОМУ ВНЗ

Головним завданням вищої педагогічної школи України на сучасному етапі є підготовка конкурентоспроможних фахівців. Вирішення цього питання вимагає перегляду змісту й форм навчального процесу, впровадження нетрадиційних технологій інтенсивного навчання, переорієнтацію навчання з накопичення знань (предметне навчання) на підвищення рівня фахової компетентності як основи розвитку здібностей, ефективних дій в умовах конкретних ситуацій (проблемне навчання).

Проблемне навчання – це організований викладачем спосіб активної взаємодії студента з проблемно представленим змістом навчання, у ході якого він залучається до об’єктивних суперечностей наукового знання та способів їхнього розв’язання, навчається мислити, творчо засвоювати знання. Проблемне навчання передбачає створення проблемних ситуацій, усвідомлення, прийняття й розв’язання цих ситуацій у процесі спільної діяльності викладача та студентів. Велике значення надається самостійній роботі студентів, а завдання викладача – керувати та спрямовувати діяльність студентів.

Мета статті – розкрити особливості використання проблемного навчання на практичних заняттях у технічному ВНЗ та запропонувати методичні рекомендації щодо проведення цих занять із використанням окремих форм, елементів проблемного навчання.

Ефективним засобом підвищення рівня підготовки конкурентоспроможного випускника може слугувати застосування інноваційних технологій, зокрема проблемного навчання. Але недостатньо представлені розробки та впровадження методів проблемного навчання фундаментальних дисциплін у технічному закладі спонукали нас до використання окремих його елементів під час переддипломної практики.

Проблемний шлях одержання знань завжди вимагає великих витрат часу, тому не можна говорити про суцільний перехід на проблемне навчання. Можемо стверджувати, що можливості проблемного навчання при викладанні курсів технічних дисциплін у ВНЗ України ще не вичерпані. Застосування творчих, проблемних завдань у процесі підготовки майбутніх